

УДК: 159.923.2:355.332

Віктор БОНДАРЕНКО,

*кандидат психологічних наук, Міністерство оборони України,
м. Київ*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

У статті викладені результати теоретичного аналізу сучасних зарубіжних і вітчизняних наукових підходів та досліджень самоствердження особистості та професійного самоствердження офіцерів-прикордонників зокрема. Обґрунтовано актуальність і важливість самоствердження в професійній діяльності. Охарактеризовано особливості форм самоствердження в професійній діяльності, яка проходить в складних та екстремальних умовах на державному кордоні. Визначено психологічні механізми самоствердження, основні вектори його розвитку, можливі позитивні та негативні фактори впливу.

Ключові слова: самоствердження, офіцер-прикордонник, професійна діяльність, керівник, самовдосконалення, соціальний статус.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне суспільство наповнене змінами і новими викликами, особливого значення отримують завдання із забезпечення надійної охорони кордонів держави. “Гібридні війни”, військові конфлікти, численні загрози прикордонній безпеці спонукають нас до пошуку та впровадження дієвих механізмів відбору, підготовки, супроводу персоналу служби, у тому числі офіцерів. Державна прикордонна служби України потребує фахівців з високою психологічною готовністю, працездатністю,

© Бондаренко В.

а також тих, хто має великий вантаж професійних знань, умінь та навичок.

У багатьох офіцерів-прикордонників виникають труднощі в проходженні служби після закінчення навчального закладу. Переважна більшість проблематики зосереджена навколо виконання покладених професійних обов'язків, службових завдань з охорони державного кордону та управління військовим колективом.

У зв'язку з цим дуже важливою є увага до проблеми особистісного зростання офіцерів з метою спрямування їх до здійснення адекватних самостійних виборів, прийняття рішень, досягнення позитивних успіхів та конструктивного професійного самоствердження з накресленням життєвих планів на кар'єрне зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проаналізувавши праці Ю. Гана, І. Беха, М. Цибри можна віднайти повне і глибоке висвітлення потреби людини в самоствердженні. Дослідники в свої працях вказують на те, що людина, перебуваючи в ситуаціях, які динамічно змінюються, має побоювання втратити свій статус у суспільстві, понизити досягнутий рівень поваги й самоповаги, що протягом всього часу стимулює її самостверджуватися, відстоювати себе в соціумі М. Цибра розглядає самоствердження як "персоніфіковану" потребу, яка в системі соціальних зв'язків забезпечує та підтримує активність особистості. А. Ю. Гана наголошує, що самоствердження являє собою потребу людини ствердити себе у світі, це прагнення до життєвого успіху, до утвердження гідності в самоцінності своєї особистості. І. Бех під самоствердженням розуміє престижну потребу, яка виражається в реалізації первісних потреб конкретної особистості, утвердження свого "Я" завдяки досягненню певного статусу в соціумі [1].

Н. Іщенко зазначає що самоствердження – це потреба особистості постійно турбуватися про зміцнення свого соціального статусу. Розглянувши роботи С. Братченка, І. Кона, М. Міронова, Е. Никітіна, Н. Харламенкова, ми отримали можливість ознайомитись з механізми самоствердження, якими є: саморозкриття, самосприйняття, самовираження, саморегуляція, самопрогнозування. Аналіз поглядів

(Р. Альберті, В. Маралів, Е. Нікітін, Н. Харламенкова, М. Емонс) на способи самоствердження дає можливість виокремити три основні підходи самоствердження: конструктивну (піднесення над своїм “Я”; позиція “бути краще себе вчорашнього”), домінування (піднесення над іншими “Я”; “бути кращим за всіх”) і стратегію самопригнічення (приниження свого “Я”, або позиція “бути як всі”)

Для молодого офіцера, на початку кар’єри дуже важливо отримати позитивні оцінки його професійної діяльності. Так зокрема, Р. Сущенко [6], говорячи про мету самоствердження, зазначає що це свідомо об’єктивація сутнісних сил особистості, спрямована на отримання високої оцінки від себе та від інших людей.

Варто розглянути думку П. М’ясоїда щодо сутності самоствердження особистості та його спрямування. Він описує самоствердження у системі вчинкової психології, відзначаючи, що якщо психічна норма це творчість, гармонійний образ світу і найголовніше – вчинок, то відхиленням від норми буде самореалізація на шкоду іншим, конфліктний образ світу, проступок як учинок, котрий суперечить нормам моралі. При цьому кожен проступок породжується цілком конкретними потребами, що виникають під час діяльності, задовольняються і збагачуються в ній – вимагають для свого задоволення все ширшого кола предметів. Тому потреба – це ніщо інше, як наступна тенденція для пошуку нових зв’язків із реальністю. Однак якщо органічні потреби характеризують прагнення до дедалі досконалішої адаптації, індивідуальні – до створення, то потреби особистості – до втілення свого “Я” у світ [3].

Проблема самоствердження різними науковцями розглядалась на різних етапах життя. До прикладу Л. С. Виготський вказував на те, що підліток не розуміє сам себе. Він ще не став еством для себе, він знаходиться у стані становлення. Пізнання себе, формування на цій основі певного ставлення до себе, самоствердження, зміни в самооцінці – усе це та багато інших явищ зазнають суттєвих кількісних та якісних змін та узагальнені в одному понятті: “самосвідомість”. Становлення самосвідомості в цей період визначає певне соціальне зростання, що пов’язано з визначенням нової “внутрішньої позиції”, в основі якої ле-

жити прагнення бути відповідальним за себе, свої особистісні якості, свої погляди і здатність самостійно відстоювати власні переконання [2]. Новий етап в житті, такий як проходження служби вже в якості офіцера, а не учня, курсанта, виконання важливих завдань з охорони кордону, чимось нагадує те прагнення підлітка бути відповідальним, приймати власні рішення, відстоювати власні переконання.

Самоствердження особистості, переконаний В. Роменець, здійснюється через діяльність у формі вчинку. На думку вченого, поняття “вчинок” сутнісно виростає на перетині таких “суб’єктивних” категорій, як “свобода”, “творчість”, “саморозвиток”, “самовдосконалення”, “самоствердження” тощо і є духовним розвитком індивіда [5].

М. Цибра досліджував особливості самоствердження дорослої людини, та вказував на дві складові існування зазначеного феномена. Перша – це потреба в пізнанні самого себе, рідше – у визначенні “хто я є у навколишньому просторі”. Друга – самоствердження як потреба, що реалізується в утвердженні свого “Я” в процесі гармонійної взаємодії його з довкіллям. Розвиток самоствердження можна визначати за критеріями та рівнями. До основних критеріїв самоствердження належать: моральне здоров’я, цілеспрямованість, творчість та соціальний тонус, що мають безпосередній вплив на розвиток реального “Я” людини. А рівні розвитку самоствердження дорослої людини (високий, середній, низький) визначають темпи її рольового та життєвого самовизначення й особистісне зростання загалом [8].

Варто також звернути увагу на позицію Н. Харламенкової. Молодому офіцеру в підрозділі охорони державного кордону дуже необхідно усвідомлювати той факт, що він є важливим для виконання необхідних завдань з охорони кордону, що від нього, зокрема, залежить безпека держави в цілому. В цьому контексті дослідниця зазначала, що самоствердження – це переконаність особистості в тому, що вона чогось варта і є цінною. Осмислення власної цінності свідчить про ідентичність реального “Я” людини. З точки зору вченої, “цінність Я” – це динамічний конструкт, зміст якого змінюється залежно від переоцінки з віком термінальних цінностей, унаслідок вирішення людиною вікових завдань та прийняття нею нових соціальних вимог [4].

Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад професійного самоствердження офіцерів прикордонників на основі аналізу психологічних праць та наукових досліджень. Зосереджуючи проблематику самоствердження, яка розглядається в різних аспектах, ставимо завдання проаналізувати літературу і визначити можливі проблеми пов'язані з професійним самоствердженням офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим психологічним механізмом самоствердження особистості в конкретній ситуації є мотивація. “Призначення мотивації перебороти конфліктність ситуації й прийняти рішення діяти певним чином” [5]. Якщо сказати іншими словами, то це – прийняти рішення (визначитися), яким чином самостверджуватися, тобто яку дію здійснити. Дія за В. Роменцем, не є одномоментним і одноякісним актом, але передбачає, принаймні, два етапи: підготовчий (психологічне моделювання акції вчинку та її наслідків) та власне вчинок.

Прагнучи до самоствердження, кожен робить це по-своєму. Одні виважено і раціонально приймають рішення, продумують і розраховують кроки, інші покладаються на зовнішні обставини, не здатні прийняти чіткого плану дій. Для таких людей вибір вчинку, що може вплинути на майбутнє, несе у собі тривогу (страх невідомого). Професія офіцера-прикордонника належить до екстремальної діяльності, вона пов'язана з ризиками для життя як самого офіцера так і його колег. Від прийнятого рішення, плану дій може залежати не тільки особисте життя, але і доля підлеглого персоналу, підрозділу, техніки, тощо. До прикладу в професійній діяльності прикордонних нарядів є низка ситуацій яким характерні елементи несподіванки, раптовості та небезпеками, готовністю діяти негайно і в межах правового поля. Під час службової діяльності офіцерам доводиться діяти в умовах, які значно впливають на стан їхнього здоров'я, життя, рівень працездатності та якість виконання поставлених завдань.

Як зазначає Т. Титаренко, вибір того вчинку завжди є стрибком із однієї сфери життєдіяльності до іншої, “вибухом” повсякденності, перетворенням і себе, і свого світу [7, с. 327]. Активність людини ви-

значає все життя, світ, долю робить її по-справжньому вільною і щасливою. У кожній взятій окремо особистості безліч можливостей до самоствердження, хоча вони й обмежені нормативністю, соціальними очікуваннями, саморегулятивними механізмами. Т. Титаренко зазначає, що той, хто може все врахувати й прийняти правильне рішення, в результаті стає вільною людиною, а той, у кого це не вийшло, може відчувати себе жертвою.

На основі аналізу поглядів науковців, дослідників на явище самоствердження, та враховуючи особливості проходження служби офіцерами на державному кордоні, складність і важливість сумлінного виконання професійних обов'язків, може визначити, що: професійне самоствердження офіцера прикордонника – це активний процес усвідомлення себе серед інших людей, колег, прикордонників оцінювання своїх переваг перед перевагами інших, порівняння себе з іншими, з метою збереження індивідуальності, проявити себе в колективі та займати там важливе місце.

Самоствердження – багатоплановий і об'ємний механізм взаємодії, а тому достатньо дієвий, ефективний стимул розвитку особистості, що в першу чергу стосується керівника. Відомо, що кожен офіцер в підрозділах охорони державного кордону прямо чи опосередковано, в тій чи іншій мірі є керівником – начальником для певної кількості персоналу. В деяких випадках, офіцер після закінчення навчального закладу, вже може мати в підпорядкуванні персонал в кількості від 10 чоловік. Таким чином професійне самоствердження для офіцера-прикордонника це шлях до становлення його як керівника, підняття авторитету.

Варто зазначити, що самоствердження може нести позитивний (конструктивний) та негативний (деструктивний) характер. Позитивне самоствердження обумовлене потребою у самоцінності через самовизначення за рахунок подолання зовнішніх труднощів, вирішення існуючих соціально-значущих життєвих завдань, іншими словами вдосконалення і самовдосконалення. Негативне самоствердження виявляється через слабку здатність до адаптації; дисонансом між собою та соціальним досвідом; прагненням до переваги за рахунок інших, не виключено, що шляхом сили та самозаперечення.

Висновки. Сучасні теоретичні підходи до вивчення проблеми самоствердження особистості, масштаби дослідження в зарубіжній та українській психології в цілому позитивні, проте дослідження самоствердження такої категорії як офіцери, а прикордонники зокрема, не носять системного характеру. Науковці виокремлюють основні характеристики самоствердження особистості. Зокрема вертикаль самоствердження або ціннісна сходинка. Характеризується вона тим, що особистість прагне піднятися на більш високий рівень ціннісної драбини, іншими словами досягнути тих цінностей, які мають найбільшу значущість для неї, зміст яких задає те оточення, група в якій вона перебуває. Тому насамперед самоствердження визначається насамперед групою, до якої належить або прагне належати особистість. Інша характеристика – це сфера самоствердження: кожна конкретна дія цієї категорії здійснюється в певній, специфічній галузі життєдіяльності особистості. Саме ці характеристики відображають спрямованість самоствердження особистості, тобто ті завдання, через реалізацію яких особистість має намір утвердити себе. Тому подальші дослідження можуть бути зосереджені на підготовці офіцерів-прикордонників формуванні їхнього позитивного ставлення до своєї професії, спеціальності, готовності реалізувати себе в цьому напрямі, що в цілому безпосередньо пов'язано з проблемою самоствердження.

Список використаної літератури

1. Безкоровайна О. В. Самоствердження особистості: постановка проблеми у контексті освітніх виховних технологій. Директор школи, ліцею, гімназії. 2008. № 3. С. 42–48
2. Выготский Л. С. Педология подростка. Проблема возраста : собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 4. Москва, 1984. 279 с.
3. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. Київ : Вища школа, 2000. 479 с.
4. Никитин Е. П., Харламенкова Н.Е. Феномен человеческого самоутверждения. Санкт-Петербург: Алетей, 2000. 217 с.
5. Роменец В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. Киев, 1989. 376 с.

6. Сущенко Р. В. Управлінська культура як складова професіоналізму майбутніх інженерів залізничного транспорту. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2014. Вип. 35(88). С. 315–322.

7. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.

8. Цибра Н. Ф. Самоутверждение личности (социально-философский анализ). Киев : Вища школа, 1989. 191 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Бондаренко В. В. Теоретический анализ проблемы профессионального самоутверждения личности в психологии

В статье изложены результаты теоретического анализа современных зарубежных и отечественных научных подходов и исследований самоутверждения личности и профессионального самоутверждения офицеров-пограничников в частности. Обоснована актуальность и важность самоутверждения в профессиональной деятельности. Охарактеризованы особенности форм самоутверждения в профессиональной деятельности, проходящей в сложных и экстремальных условиях на государственной границе. Определены психологические механизмы самоутверждения, основные векторы его развития, возможные положительные и отрицательные факторы влияния.

Ключевые слова: самоутверждение, офицер-пограничник, профессиональная деятельность, руководитель, самосовершенствование, социальный статус.

Bondarenko V. Theoretical Analysis of Professional Self-Assertiveness of a Personality in Psychology

Modern society is undergoing a lot of changes and accepts new challenges, the objectives to ensure reliable protection of the borders of the State are of special significance nowadays. The State needs professionals with high psychological readiness, working efficiency, as well as those possessing large scope of professional knowledge, abilities and skills.

Many border service officers have difficulties in managing their service after graduation. The vast majority of problems is focused around their performance of professional duties, duty assignments related to border control and military staff management.

In this regard, it is very important to pay attention to the issue of personal growth of officers with the aim of directing them to the implementation of adequate independent choices, decision making, achieving positive success and professional self-affirmation, including life plans for career growth. The issue of self-assertiveness has been considered by various scientists at different stages of life.

The purpose of the article is the definition of theoretical and methodological principles of professional self-assertiveness of border service officers based on the analysis of psychological works and scientific researches.

Self-assertion is a multi-faceted and comprehensive interaction mechanism, and therefore it is efficient to a large extent, effective stimulus to personality development, which primarily relates to a manager. It is known that every officer in the border departments, directly or indirectly, in one degree or another, is a head, that is a manager for a certain number of staff. Thus the professional self-assertion of border service officers is the way to become a leader, to raise his authority.

Profession of border service officers belongs to the extreme activity, it is associated with risk for life of both the officer and his colleagues. Taken decision or the action plan may have impact not only on privacy, but also the fate of subordinate personnel, subordinate units, equipment, etc. For example, professional activity of a number of border patrols comprise a lot of situations which are characterized by the elements of surprise, unexpectedness and dangers, readiness to act immediately and within the legal scope.

On the basis of the views of scientists and researchers on the phenomenon of self-assertion, and taking into account the peculiarities of servicing of officers at the State border, the complexity and importance of faithful performing of professional duties, it can be determined that: professional self-assertion of border service officers is an active process of realization of a person among other people, colleagues, border officers, evaluation of person's advantages over the advantages of other peoples, comparing with

other persons, in order to preserve identity, approve himself in the team and take there a prominent place.

Thus modern theoretical approaches to the study of the issues of self-affirmation of a personality, the scope of research in foreign and Ukrainian psychology are generally positive, however, the study of self-affirmation of such categories as officers and border service officers in particular, is not systematic in nature.

Keywords: *self-assertion, border service officer, professional activity, head, self-improvement, social status.*